

A fekete és a fehér árnyalatain túl

Értékelés Ungváry Krisztián *Tettesek vagy áldozatok – Feltáratlan fejezetek a XX. század történelméből* című tanulmánykötetéről

Ungváry Krisztián válogatott tanulmánykötete olyan történettudományi szakmunka, mely kitekint a kortárs magyar történettudomány csak a beavatott, szakmabeli olvasóknak szóló diskurzusából, és a maga bárki számára érthető és követhető, mégis tárgyilagosan szakszerű nyelvezetével a XX. századi magyar történelem visszásságainak tükrében áttételesen arra is kitér, miért is tarthat ott Magyarország politikailag és társadalmilag a 2010-es évek közepén, ahol éppen tart...

A kötet tizenkét tanulmányát egybefűző alapvető koncepció, hogy a történelem folyamán különböző történelmi események, traumák esetében a felelősség korántsem mindig egyértelmű, s a tettesek egyszerre lehetnek áldozatok, az áldozatok pedig tettesek, ez pedig nem csupán háborúk, népirtások, vagy éppenséggel totalitárius diktatúrák tombolása idején lehet így. A történész dolga pedig nem az, hogy szubjektív módon, akár politikai, akár egyéb világnézeti alapon foglaljon állást valamely történelmi kérdésben, hanem az, hogy a rendelkezésre álló adatok alapján a lehető legelfogulatlanabb módon minél árnyaltabb képet igyekezzon festeni az eseményekről, hangsúlyozva, hogy a történelemben szinte sosincs fekete vagy fehér, jó vagy rossz. Ungváry Krisztián minden tanulmányát ezen elfogulatlan és megalapozott, mindig a tényeket feltárni és a maguk valójában láttató szemlélet jegyében írta.

Kötete elején Ungváry szubjektív előszóban szögezi le, hogy történészi krédója, s persze a józan keretek között működő történettudomány szerint a történész dolga mindenekelőtt a tények feltárása, valamint hogy a kötet tanulmányai a szerző három fő kutatási területe, a XX. századi hadtörténet, a szélsőjobbboldali mozgalmak, valamint a pártállami múlt története köré csoportosíthatóak, illetve szinte az összes írás arra tesz kísérletet, hogy feltárja, milyen átmenetek lehetnek a tettesek és az áldozatok között.

A kötet első tanulmánya, *A lovasrohamok alkonya* az első világháború egyik osztrák-magyar-orosz viszonylatban bekövetkezett igen fontos ütközetét, a gorodoki csatát mutatja be, ahol az óriási veszteségek után világossá vált az osztrák-magyar hadsereg vezetése számára,

hogy a hatalmas mérvű technikai fejlődésnek köszönhetően a lovasság végleg elavult fegyvernemmé vált a hadszíntéren.

A második tanulmány Szálasi Ferenc első világháborús harctéri aktivitásának, frontszolgálatának a források alapján nehezen dokumentálható történetét kísérli meg rekonstruálni, s mindezt csak töredékesen képes, hiszen gyakorlatilag semmi nem maradt fenn a későbbi szélsőséges hungarista politikus harctéri tevékenységéről, annyi azonban biztos, hogy a frontszolgálat nem tartott túl sokáig.

A harmadik tanulmány, mely nemes egyszerűséggel a *Szálasi Ferencné* címet viseli, az előzővel szoros összefüggésben kísérel meg portrét festeni Lucz Gizelláról, Szálasi Ferenc feleségéről és majdani özvegyéről, akinek életrajza az egyik legeminensebb példa arra, mennyire nehéz a tetteket megkülönböztetni az áldozatoktól. Szálasi Ferencné ugyanis bizonyíthatóan semmiféle aktív szerepet nem játszott férje kétségtelenül tízezrek haláláért felelős rövid életű totalitárius rendszerében, s azon túl, hogy szolgai módon, reflektálatlanul azonosult a nyilasok radikális politikai nézeteivel, szinte egészen biztosan semmilyen bűnt nem követett el, a világháború vége után a szovjet megszállás és a kommunista rendszer alatt mégis tizenegy évet töltött börtönben és internálótáborban, ahonnét 1957-ben is csak feltételesen szabadult, életét pedig lényegében ártatlanul tette tönkre a férje rendszerét nem sokkal később felváltó, bár később egy-két fokkal emberségesebbé váló szélsőbaloldali diktatúra.

A kötet negyedik tanulmánya, *Az antiszemitától a rabbifestőig* című írás Szennik György festőművész életpályáját kísérli meg rekonstruálni, aki ugyan fiatal korában szimpatizált a szélsőjobboldali eszmékkel, deklaráltan antiszemita volt és a nyilas hatalomátvétel idején is aktív pártszolgálatos volt, később azonban, a kommunista diktatúra ideje, a börtönben töltött hét év alatt azonban beszervezte az állambiztonság, egy időre külföldre is küldték kémkedni, majd odáig is eljutott, hogy a rendszerváltás után megrendelésre rabbiportrékat fessen.

Az ötödik tanulmány, *Az MHBK szürke eminenciása* a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége nevű, a második világháború után volt horthysta honvédtisztekből létrejött, emigráns magyar szervezet vezetője, Zákó András vezérőrnagy és a magyar állambiztonság olykor komoly, olykor már-már nevetséges, bohózatba illő titkosszolgálati játszmáinak történetét tárja fel. Zákó András vezérőrnagy, a volt magyar királyi katonai hírszerző főtiszt ugyanis 1945 után az emigrációban lényegében abból élt, hogy az általa alapított szervezet egyfajta privát titkosszolgálatként különböző – jórészt nyugati – hírszerző szolgálatoknak szállított különböző információkat a szovjet blokk államaiból, sokszor azonban hamis, kiszínezett információt adott el vagy éppenséggel egy információt több szolgálat felé is

értékesített. Azt ma már a különböző forrásokból tudhatja a történettudomány, hogy a Magyar Harcosok Bajtársi Községe és Zákó András egy-két esettől eltekintve lényegében komolytalan hírszerző tevékenységet, sokszor áltevékenységet végzett, a Rákosi- és a Kádár-korszak magyar állambiztonsági szervei azonban jelentőségét és operatív tevékenységének komolyságát, példának okáért az 1956-os forradalom kitörésében játszott szerepét jelentősen túlbecsülték, és a legmagasabb szinten nem egyszer felmerült Zákó András elrablása és / vagy meggyilkolásának terve is.

A kötet hatodik tanulmánya, az *Egy történész játszmái* az ismert brit történész, Sir Martin Gilbert és a magyar állambiztonsági szervek ellentmondásos, máig feltáratlan kapcsolatáról igyekszik árnyalt képet festeni. Az 1960-as években ugyanis még viszonylag fiatal, a szélsőbaloldali eszmékkel láthatóan szimpatizáló történészt magyarországi látogatásai kapcsán igyekezett beszervezni a magyar hírszerzés, Gilbert pedig – elvileg társadalmi kapcsolatként – az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára vonatkozó dokumentumainak tanúsága szerint erre hajlandó is volt. Habár Martin Gilbert a mai napig élő személy, és Ungváry Krisztián írásában kifejti, hogy megkísérelte felvenni vele a kapcsolatot, e téren sajnos nem járt sikerrel. S bár sem Martin Gilberttől magától nem tudhatunk meg semmit a történetekről, sem pedig a brit titkosszolgálatok vonatkozó iratanyagai nem kutathatóak még, eléggé életszerűtlennek hat, hogy egy tudósi pályája kezdeti szakaszában egyre nagyobb nyilvánosság előtt tevékenykedő brit történész ellenséges kémtevékenysége ne tűnt volna fel a brit kémelhárításnak. Ennek fényében Ungváry Krisztián szerint is az a legvalószínűbb, hogy Martin Gilbert valójában a brit hírszerzés vagy kémelhárítás ügynöke volt, aki azt a megbízást kapta, hogy színleljen együttműködést a szovjet blokk valamely államának hírszerzésével, ezáltal megtévesztve a szovjetbarát államok titkosszolgálatait.

A hetedik tanulmány Erwin Rommel német tábornok katonai karrierjének történetét rekonstruálja, akiről a Hitler elleni összeesküvésben való részvétele, majd öngyilkosságba kényszerítése után ugyancsak nem könnyű eldönteni, aktív közreműködője volt-e a náci rendszernek, vagy inkább áldozata.

A következő szöveg, a *Hitler tábornokai* a Wehrmacht tábornoki karának bemutatására vállalkozik, ugyancsak rávilágítva arra, sokan mennyire ellentmondásosan viszonyultak a nácizmushoz és az intézményesített népiirtáshoz, éppen ezért csak amiatt mert valaki egy totalitárius, agresszor állam hadseregében főtiszti pozíciót töltött be, nem tekinthető automatikusan háborús bűnösnek, sőt, akár a rendszer áldozatává is válhat, miként az néhány német tábornok esetében meg is történt.

A kilencedik tanulmányszöveg lenyűgöző részletességgel dolgozza fel Németország háborús kárpótlási kifizetési kötelezettségeinek történetét a Kádár-korszakban, elsősorban Magyarország felé. Mivel Magyarország a világháborúban az utolsó pillanatig Németország szövetséges volt, és a korabeli magyar politikai vezetésnek is igencsak nagy felelőssége volt mind a magyar zsidók deportálásában, mind pedig a háború befejezésének kitolásában, meglehetősen ellentmondásos volt a szovjetbarát magyar vezetés részéről kártérítési igényeket megfogalmazni az egykori katonai szövetséges felé. Tettesek és áldozatok viszonya itt sem egyszerűen tisztázható, miként pedig arra Ungváry Krisztián felhívja a figyelmet, a Kádár János-féle magyar politikai vezetés gazdasági érdekei érvényesítése céljából nem riadt vissza még a történelemhamisítás – diktatúrákban egyébként igencsak bevett – eszközétől sem.

A tanulmánykötet utolsó három szövege külön tárgyalást érdemel, hiszen, bár a kortárs magyar történelmi-politikai jelenségeket, többek között a kormányzati történelemértelmezési kísérleteket a történelmi múltból vezetik le, alapvetően mégiscsak mai, tapintható, lezáratlan, aktuális jelenségekre reflektálnak. Itt pedig a történész igencsak ingoványos talajra téved, hiszen a jelenre való reflexió akarva-akaratlanul magával vonja az aktuálpolitikai véleménynyilvánítás szükségességét, itt pedig veszélybe kerülhet a tudós iránt joggal támasztható elfogulatlanság kritériuma. Ungváry Krisztián ahelyett, hogy egyszerűen pártpolitikai véleményt nyilvánítana és ez alapján bírálná a jelenlegi kormányzat történelemértelmezését, egyszerűen a múlt forrásaihoz nyúl és bizonyítja be, miért leegyszerűsítő, téves, nem egy esetben egyenesen hazug az az álláspont, amelyet a kormányzat egyes történelmi kérdésekben sulykol.

A Terror Háza mint indoktrináló pártmúzeum című írásában a történész a múzeum bizonyos alapvető koncepcionális hibáira hívja fel a figyelmet, s nem csupán arra, hogy a kétségtelenül hosszabb ideig tartó kommunista rendszer bűneit túlhangsúlyozza a rövidebb ideig tartó, ám annál több áldozatot követelő szélsőjobboldali diktatúra bűneihez képest. A fő probléma, hogy a múzeum kiállítótere egyszerűen leegyszerűsíti a történelmet, és nem egy esetben talán szándékoltan elkeni tettesek és áldozatok bonyolult viszonyát, példának okáért abban a kérdésben, hogy a kommunista politikai rendőrség állományát kezdetben szinte csak és kizárólag korábban a magyarok vagy a németek által deportált és megsemmisítésre szánt zsidó emberekből verbuválták, vagy éppenséggel abban, hogy 1989-ben a rendszerváltozást nem annyira a magyar nép szabadságvágya és állhatatossága, hanem sokkal inkább a szovjet rendszer meggyengülése és összeomlása idézte elő. Bár a Terror Háza vezetése nyilvánosan többször védekezett azzal, hogy a múzeum több, mint tíz év működés még mindig nem tekinthető „késznek”, s az egyes koncepcionális hibák, tévedések, leegyszerűsítések talán

ebből is eredeztethetőek, a szerző mindenképpen úgy érzi, pusztán politikai érdekekből történő történelem-leegyszerűsítés, vagy legalábbis annak szándéka is tetten érhető mögöttük.

A *Megjegyzések Magyarország alaptörvényéhez* című tanulmány talán a legradikálisabb, történettudományi szempontból mégis megalapozott bíráló, mellyel a szerző a jelenlegi magyar kormányzat történelemértelmezését illeti, hiszen az alkotmány preambulumban rögzítésre került, hogy 1944. március 19-én a német megszállással Magyarország elveszítette állami önrendelkezését, éppen ezért a holokausztban talán nem is beszélhetünk annyira magyar felelősségről. A valóság azonban ezzel szemben a történettudomány szerint is az, hogy az ország politikai önrendelkezése, bár korlátozottan, de megmaradt, a magyar kormányzat pedig nem kifejezetten német kérésre, „önszorgalomból” deportált és adott át lényegében szervezett emberirtásra a németeknek körülbelül 4-500 ezer zsidó származású magyar állampolgárt. Amíg pedig maga a hatályos alaptörvény akadályozza a magyar történelem visszasságaival való szembenézést, addig igen ellentmondásos pártpolitikai történelemértelmezésről beszélhetünk.

A könyv utolsó, *Az emlékmű és az emlékműmutyi* című célzása folytatja a két korábbi tanulmány tematikáját, alapvetően az igen csak nagy felháborodások és ellentmondások recepció által kísért Szabadság téri német megszállási emlékmű ügyében foglalva állást nem magánemberként, állampolgárként, hanem ugyancsak szakemberként, az elfogulatlanságra törekvő történészként. Egyrészt kitér az esztétikailag is igencsak bírálható emlékmű pályázat nélküli, mondhatni káderi alapon történő megrendelésére, másrészt megállapítása szerint az óriási tiltakozások ellenére keresztülerőszakolt emlékművel a kormányzat célja ugyancsak nem más, mint a magyar történelem egyoldalú, leegyszerűsítő meghamisítása, a második világháború és a holokauszt gyászos eseményeiben a magyar felelősség kérdésének elmismásolása, és ennek alapján egyfajta burkolt visszatérés a szélsőjobboldali elemeket ugyancsak magában hordozó Horthy-rendszer ideológiájához. Azt persze a történész is elismeri, hogy az emlékműnek sokkal inkább szimbolikus, semmint valós politikai-társadalmi jelentősége van, bár az emlékmű okozta politikai-történelemértelmezési dilemmából lehetett volna szerencsésebb kiutat is találni.

Összességében azt kell mondjam, Ungváry Krisztián válogatott tanulmánykötete a maga aktuálpolitikai vonatkozásai és bátor értékítéletei mellett megmarad az, ami – egy, az elfogulatlanságról és a történelem jelenségeit a maguk komplexitásában való feltárásának szándékáról le nem mondó történész jelentős tudományos értékkel bíró szaktanulmányainak gyűjteménye. És bár a kötet szinte minden írása a maguk jegyzetapparátusával, árnyaltságával és a bennük feldolgozott adatmennyiséggel bőven megfelel a tudományosság kritériumainak,

e szövegek vitathatatlanul nagy erénye a józan, tárgyilagos, megfontolt érvelés, a logikus, követhető felépítés és a szakmai közönségen túl a laikusok számára is élvezetes, olvasmányos, a tanulmányokat könnyen befogadhatóvá tevő stílus. Ungváry Krisztián tanulmányai nem csupán a történettudomány képviselőinek, de a bizonyos műveltséggel és szenzitivitással rendelkező laikus olvasónak is tanúsággal szolgálhatnak arról, mennyire nem egyszerű például a tettesek és áldozatok, a jó a rossz, a helyes és a helytelen bonyolult viszonyrendszerének előítélet-mentes, vagy legalábbis előítélet-mentességre törekvő megértése, értelmezése és utólagos értékelése azon a komplex, olykor már-már érthetetlennek tűnő, térben és időben kiterjedő jelenségegyüttesen belül, melyet nemes egyszerűséggel *történelemnek* szokás nevezni.

(Budapest, Jaffa Kiadó, Budapest, 2014, 336 oldal, 3490 Ft)